

'ביד הכם שנאמר וירא ישראל את היד הגדולה... באצבע הכם שנאמר ויאמרו החרטמים אל פרעה אצבע אלקים היא' — יש להטעים על פי מה שאמרו שמפלת סנחריב ארעה בליל פסח, הלילה המשומר לבני ישראל לדורותם. (כ"ה בשמו"ר יח. וכמו שייסד הפייטן בהגדה של פסח, עוד היום בנוב לעמוד עד געה עונת פסח — ע' חזו"א שביעית ג, לד). לכך דרשו על 'היד הגדולה' או 'האצבע' שהיתה במצרים, שהיא שמורה ועומדת למפלת סנחריב בלילה הזה שיצאו מצרים.

'כפיים ספק להם ומתו' — ענין ספיקת הכפיים פירש מהרש"א ז"ל, הוא שיתוף מדת הרחמים שהיא בחינת 'כף ימין', למדת הדין — השמאלית. שעל ידי צדקתו של חזקיהו וסייעתו, שיתף הקב"ה מדת הרחמים עם מדת הדין ובהן הכה את סנחריב וסייעתו והניח חמתו ממלכי יהודה בזכות חזקיהו.

'אתא קודשא בריך הוא ואדמי ליה כגברא סבא' — כתב הרמ"ה: 'כלומר, זמן לו הקב"ה איש אחד זקן או שר המדע איש זקן'.

(כדרך זו כתב הרמ"ה להלן צח: על מה שאמרו 'אמר הקב"ה, הללו מעשה ידי...'. — 'לאו למימרא דאיכא ספיקא ולא תימחא קמיה, אלא כנגד מדת רחמיו קאמרינן, שמדת רחמיו של קב"ה היתה נותנת שלא לאבד את האומות מפני ישראל, ומדה זו ברוחה היא, לפיכך תימחא מגעת אליה כדרך שמגעת לכל הברואים. והאי דקאמר 'אמר הקב"ה' — לפי שכל דבר שהנברא עושהו ואומרו מחמת כח שנתן בו הבורא, אנו חושבין אותו כאלו אמרו הבורא בעצמו עכ"ל).
ובאר זאת ב'בן יהוידע' ששלח לו מלאך ממחנה שכינה ולא מלאך סתם, כי מלאך שהוא ממחנה שכינה יתיחסו מעשיו לקב"ה, וכענין הנה אנכי שלח מלאך... כי שמי בקרבנו, ולכן מעשה המלאך הזה יחסו הכתוב להקב"ה — יגלח ה' בתער השכירה. [וכתב על כך: 'ודבר זה הוא מוכרח'].

על אגדה שתומה זו — ע' בספר מנחת עני (לגאון ר"י עטלינגר, בעל ערוך לנר) דף צא, ובספר קהלת יצחק (הדושים ובאורים עה"ת, מה"ר יצחק מיאנעווע. פרשת ויגש — ב'פרחי שושן') — 'הוא מן האגדות התמוהות שבש"ס ותוכו עטוף סודות עמוקות ומסתומי מסתרים. אמנם אנחנו להבין מעט על פי הפשט באנו...'. וע"ע בן יהוידע ע"ד הסוד.

דף צו

'אמר רב פפא: היינו דאמרי אינשי...' — כן דרכו של רב פפא בהרבה מאד מקומות בש"ס, להביא פתגמים ומשלים השגורים בפי העם [אפשר קשור הדבר עם עובדת היותו מצוי עם הבריות, שהיה אומנותו ביצור שכר ומכירתו] — כפי שכבר ציין הר"ר מרגליות בספרו היקר מפנינים מרגליות הים (לעיל צד).

והנה ציון המקומות במלואם:

ברכות מג: נט. ושם ע"ב; וע' שבת נג. וברש"י; יומא עט: סוכה כב: תענית ו: סוטה י. גטין ל: ב"מ נט. (פעמיים); לעיל נב. צה. צה: כאן, להלן צח: קב: קג. (פעמיים) קה. קו. חולין נח: נדה לא. (גם יש גורסים לעיל צד: 'אמר רב פפא...'. — ע' מרגליות הים).

בדומה מצינו לרב פפא 'כדחפני אינשי, כדקמצי אינשי' — ביומא מז.

וכן דרכו של רבו — רבא, לומר 'היינו דאמרי אינשי' — שבת סב: תענית כג. מגילה יב. חגיגה ה. י. (ע"ש); ב"ב טז:

וכן מצאנו לרב כמה פעמים — יומא כ: יבמות סג לעיל מח: צד. להלן קו. וכן לאביי — במגילה ז: ב"ב טז: קעד: ורב יוסף ורבינא פסחים כח. חגיגה ט: יומא יח. מגילה.
(על הענין הפנימי בפתגמים השגורים בפי הבריות — ע' במובא לעיל ז (חוברת לח) מרבנו צדוק הכהן מלובלין ז"ל).

'אותו מלאך שנזדמן לו לאברהם לילה שמו שנאמר והלילה אמר הורה גבר' — מה ענין מלאך הממונה על ההריון לבוא לעזר אברהם אבינו במלחמת המלכים (ע' מהרש"א)? — יש לומר מפני שמלחמתו של אברהם לא היתה אלא כדי להציל את לוט שעתידות לצאת ממנו שתי פרדות טובות, רות המואביה ונעמה העמונית (ב"ק לח:). אשר מהן יצא משיח בן דוד (דרשות בית ישי ח"א ו הערה ח).

'אע"ג דשלח... כי הא מילתא מודעינן להו' — ערש"י. ובספר בן יהוידע מובא לפרש: אף על פי שיש להזהר בכבודם של תלמידי חכמים בני עמי הארץ שלא לבזות אבותם, עם כל זאת מודיעים לבריות דבר זה, לומר מה אלו שהם עמי ארצות זכו לבנים חכמים, כל שכן שיכולים לצאת ת"ח מאנשים שאינם ע"ה. ואע"פ שבדברים אלו יצא קצת בויון לאותם ת"ח בהזכרת פחיתות אבותם, אעפ"כ אין לחוש לכך. וכדרך שאמר הקב"ה לירמיה, שהביא לו 'קל וחומר' מתשלום גמול של אותו רשע לתשלום גמול לאבות. אף אנו אומרים 'קל וחומר' לחכמים מן עמי ארצות אשר יצאו להם בנים חכמים. (וראה ביד רמה מהרש"א ומרגליות הים, פרושים אחרים. וראה עוד מצפה איתן).

'הזהרו בזקן ששכח תלמידו מחמת אונסו' — נקט 'זקן' — שדרך אונס שכחה לבוא לזקנים ולתשושי כח. ואף על פי שאמרו שנתוסף בהם חכמה בזקנותם — זה כאשר הם עומדים בבריאותם עדיין, אבל מחמת חולי ותשישות, השכחה מצויה בהם. ועוד יש לומר שנקט 'הזהרו בזקן' — על פי מה שאמרו 'אם חכמה אין כאן — זקנה יש כאן' [שעכ"פ יש לכבדו מחמת הזקנה] (מהרש"א).

וזו לשון אור החיים הק' (ויחי מז, כט): '... גם בזה הרווחנו מה שאנו רואים כי כשיזקין האדם תתמעט הבנתו, ואפילו איש חכם לא יכול לצאת ולבא במלחמתה של תורה, ויתמעטו הרגשותיו, הגם שאמרו רז"ל זקני תורה דעתם מתישבת עליהם — דקדקו לומר 'מתיישבת' לשלול דעתם של זקני עם הארץ שמטרפת, ולעולם כח השכלי והתבוני יאפס'.

(ע"ב) 'שוור בר שוור, נבזראדן שוור' — פרש רש"י: 'מדלג בן מדלג'. ויש לפרש ה'שוור' השלישי, מדוע כינהו שוב 'נבזראדן שוור' — לפי שנתגייר לבסוף כדלהלן, ודילג מדתו וממקומו וקפץ ובא לדת ישראל (בן יהוידע).
ועל פי הפשט הפשוט נראה שכך הכוונה: קופץ בן קופץ, נבזראדן — קפוץ, שהגיע הזמן...

'מחייה בקופא ואיפתח, שנאמר: יודע כמביא למעלה בסבך עץ קרדומות' — פירוש 'בקופא' — בידית הגרון העשויה מן העץ, לומר שלא בכח הברזל נפתח, אלא כיון שנגזרה הגזרה אפילו עץ שלט בו. וזהו שמביא יודע כמביא למעלה בסבך עץ קרדומות (ריעב"ץ. ואין משמע כן ברש"י).

'עמא קטילא קטלת, היכלא קליא קלית, קימחא טחינת טחנת' —
... ובאמת כי האיש החכם ויבן את זאת לאמיתו, לבו יחיל בקרבו בחיל ורעדה, בשומו על לבו על

מעשיו אשר לא טובים ח"ו, עד היכן המה מגיעים לקלקל ולהרוס בחטא קל ח"ו, הרבה יותר ממה שהחריב נבוכד נצר וטיטוס, כי הלא נ"נ וטיטוס לא עשו במעשיהם שום פגם וקלקול כלל למעלה, כי לא להם חלק ושורש בעולמות העליונים שיהו יכולים לנגוע שם כלל במעשיהם, רק שבחטאינו נתמעט ותש כביכול כח גבורה של מעלה, את מקדש ה' טמאו כביכול המקדש העליון, ועל ידי כן היה להם כח לנ"נ וטיטוס להחריב המקדש של מטה המכוון נגד המקדש של מעלה, כמו שארז"ל 'קמחא טחינת טחנת' — הרי כי עוונותינו החריבו נוה מעלה עולמות עליונים הקדושים, והמה החריבו רק נוה מטה. וזהו שהתפלל דוד המע"ה: יודע כמביא למעלה בסבך עץ קרדומות — ביקש שיחשב לו כאילו למעלה בשמי מרומים הרס, אבל באמת לא נגעו שם מעשיו כלל כנ"ל' (נפש החיים א, ד. וע"ע מכתב מאליהו ח"ד עמ' 97).

'מבני בניו של סיסרא למדו תורה בירושלים' — מובא מרבנו נסים גאון ומחכמי הקבלה, שהכוונה לרבי עקיבא [יש שכתבו שנולד מיעל, ויש חולקים]. ע' באריכות בספרי ר' צדוק הכהן. וראה במובא בפתח עינים ובבן יהוידע.

'מבני בניו של המן למדו תורה' — בגרסת עין יעקב מובא שהוא ר' שמואל בר שילת. וע' בספר רסיסי לילה נב (עמ' 125); ובסוף הספר עמ' 179; מחשבות חרוץ ה (עמ' 22), ובשאר ספריו.

'... ומיהו מכאן אין להוכיח דמקבלין גרים מעמלק, דיש לומר דבני בניו נתערבו באחרים וקבלו אותם. ומ"מ למדנו מדברי הר"ם והר"א (מלכים ו, ד) דאם באים להתגייר — מקבלין אותן. והא דאיתא במכילתא (שלהי בשלח) דמשאר אומות שבאין להתגייר מקבלין אותן ומעמלק אין מקבלין אותן, ואמרו שלא יניח נין ונכד תחת השמים לעמלק, היינו לאחר שנכנסו למלחמה אין מקבלין אותן, דבשאר אומות מקבלין אף אח"כ (וכמוש"כ תו' סוטה ל"ה ב'), ולא יניח ד' נין ונכד לעמלק היינו בעושה מעשה עמלק, וכדאמרו ע"ז י' ב', בקרא 'לא יהיה שריד לבית עשו' — בעושה מעשה עשו.

והא דאמרו במכילתא שם, נזכר דוד באותה שעה מה שנאמר למשה רבנו אם יבוא מכל האומות שבעולם להתגייר שיקבלוהו ומביתו של עמלק שלא יקבלוהו, צריך לומר דגר עמלקי זה היה במלחמה והלך ונתגייר וקבלוהו, ודוד אמר שקבלוהו שלא כדין כיון שהיה במלחמה' (חזון איש — יו"ד קנו, ה).

יש שכתבו שמחלוקת יש בדבר בין המכילתא לברייתא שבגמרא, והרמב"ם פסק שלא כהמכילתא. ויש שבארו בדרכים נוספות — ע"ע יד דוד; שם משמואל פורים; עמק ברכה (לגר"א פומרנצ'יק. 'מחית עמלק' עמ' קכו); שו"ת שבט הלוי ח"ה קמט; כתבי ר' צדוק; רסיסי לילה לב לו לה; צדקת הצדיק רסד; מחשבות חרוץ ה יז; דובר צדק עמ' 88; פוקד עקרים ה; דברי סופרים כ לה; תקנת השבין ו; לקוטי מאמרים 190–152.

'ואף מבני בניו של אותו רשע... מי שהחריב את ביתך ושרף את היכלך תכניס תחת כנפי השכינה' — כי כבר נתהפך עצמותו לרע לגמרי בלא שום עירוב טוב, עד שאי אפשר לצאת ממנו זרע טוב. וחורבן הבית, שהוא בא לגרש ביד חזקה ולסלק שכינתו יתב' בתחתונים — דבר זה נמשך מצד תכלית הרע שאין בו שום טוב כלל.

[ובמקביל לו מצד הקדושה, כבר הפריד דוד המלך ע"ה את חלק ד'אדם רע' המקיף את נפשו, הפרידו לגמרי ונשאר הוא כולו טוב ויצא ממנו שלמה — השלם] (עפ"י מחשבות חרוץ עמ' 178; דובר צדק עמ' 174. וע"ע: נצח ישראל ז).

חילוק גדול יש בין סיסרא שנחריב והמן ובין נבוכדנצר — שעל ידיהם בסופו של דברי נתקדש שם שמים בעולם, שהרי נחלו מפלה, נמצא ששימשו ככלים לדבר חשוב. לא כן נבוכדנצר שהחריב את בית המקדש ואין לך חילול השם גדול מזה (עפ"י קדושת לוי — כללות הנסים; ובשם הגר"י קמינצקי ז"ל).

דף צז

'בית הוועד יהיה לזנות' — יש מפרשים: שיהיו מקומות גלויים ומרכזיים להיועד שם לזנות. ויש מפרשים (וכ"ה ברש"י): בית הוועד של תלמידי חכמים יהיה לזנות (רמ"ה). ע' בספר בן יהוידע שפרש כל הסימנים המוזכרים כאן, לטובה. וכדרך הצדיקים שהיו דורשים פרשיות התוכחות והמוסרים שבמקרא על צד הטוב — כדי להפוך את הקללה לברכה.

'והגבלן יאשם' — המקום נזכר בספר יהושע (יג,ה) והארץ הגבלי. ובתהלים (פג,ה) גבל ועמון ועמלק. ותרגום 'הר שעיר' — טורא דגבלא (מהרש"א). יש שמזהים אותו עם הגולן (ע' בהגהות ריעב"ץ). יש מפרשים שה'גבלן' הוא כינוי לחכם הגובל ועושה סייגים לתורה (עפ"י בן יהוידע. ע' במה שכתב להלן קג:).

'ופני הדור כפני הכלב' — בשם הגר"י סלנטר: ככלב הזה שמקדים את אדוניו ורץ לפניו ונראה לכאורה שבעליו הולך בעקבותיו אבל לאמיתו של דבר הכלב הוא המונהג ולא המנהיג, כי בכל עת שבעליו משנה כיוונו, מיד מסתובב הכלב אף הוא ומתקדם לפני אדוניו בכיוון החדש; כן בדור משיח ירוצו פני הדור בדרך זו לפני המון, ככלב לפני אדון. ועוד פרשו: כטבעו של הכלב שאם יסקוהו באבן הוא מתנפל על האבן לנשכה, כן בעקבות משיח הדעה תהא נעדרת ויהיו יוצאים ונלחמים כנגד ה'אבן' וה'מקל' שכנגדם, כלומר כנגד האויב-השליח הקם ממולנו, ואין יודעים שהרבה שלוחים למקום ואין חסרים 'מקלות' בשמים לעשות את שליחותם (מובא בקובץ מאמרים לג"ר אלחנן וסרמן עמ' קטו).

'ואין תוכחה' — יבטלו מוכיחים ומטיפי מוסר בעם, כפי שהיה נהוג מקדמת דנא בישראל (עפ"י קובץ מאמרים שם עמ' קטז)

'ותהי האמת נעדרת' — אמרי דבי רב: מלמד שנעשית עדרים עדרים והולכת לה. מאי וסר מרע משתולל? אמרי דבי ר' שילא: כל מי שסר מרע — משתולל על הבריות' — כי אין לפרש 'נעדרת' כפשוטו, מדכתיב ותהי האמת נעדרת משמע שיש לה הויה וקיום, והרי ההויה הפך ההעדר, לכך דרשו 'נעדרת' לשון עדרים (עפ"י קול אליהו). ועוד, הלא אמרו (בפרק 'כל כתבי') שאפילו בשעת כשלונה של ירושלים לא פסקו ממנה אנשי אמנה [בדברי תורה. ו'אמת' נופל על ד"ת], ועל כן דרשוהו מלשון 'עדר'.

ונראה פירושו שאנשי האמת הולכים ונחבאים מפני הדור הרע (מהרש"א. וע"ע יד דוד). עוד יש לפרש שנעשית 'עדרים עדרים' — כלומר, דרכים וקבוצות שונות שכל אחת טוענת שהאמת אתה, ומתוך כך הולכת לה האמת, שאין אתה יכול לזהותה.

- א. עונש כליון רוב זרע דוד בא על כך שעל ידו נהרגה נוב עיר הכהנים ונטרד דואג האדומי ונהרגו שאול ושלשת בניו.
- ב. אלו שקפצה להם הארץ: אליעזר עבד אברהם, יעקב אבינו ואבישי בן צרויה. ולשון 'קפצה הארץ' – נתקצרה ונתכוצה, כמו 'לא תקפוץ את ירך' (רש"י).
- ג. רב אמר: עשרה נשתיירו ממחנה העצום של סנחריב. שמואל אמר: תשעה. ר' יהושע בן לוי אמר: ארבעה עשר. והסמיכו כולם דבריהם על הכתובים כמבואר בגמרא. ר' יוחנן אמר: חמשה – סנחריב ושני בניו – אדרמלך ושראצר, נבוכדנצר ונבוזראדן.

דף צו

- ר.ג. א. מה תשובה השיבו לירמיהו על שאלתו 'מדוע דרך רשעים צלחה'?
- ב. בן יכבד אב ועבד – אדניו – כלפי מי נאמרו הדברים?
- ג. האם נבוכדנצר בעצמו עלה לירושלים? אלו אומות יעצו לו וסייעוהו לכבשה?
- ד. מה היה סופם של נעמן ונבוזראדן?
- ה. אלו רשעים ידועים, מבני בניהם למדו תורה?
- א. דרך רשעים צלחה מפני שהקב"ה משלם שכרם בעוה"ז, אפילו על מעשיהם הקטנים המועטים. כגון הצלתו של נבוכדנצר הרשע, בגלל ארבע פסיעות שרץ למען כבוד ה'. וכל שכן שישלם שכר גדול מאד לצדיקים.
- ב. בן יכבד אב – זה בלאדן בן בלאדן, שהיה כותב שמו ושם אביו, כדי לכבדו. ועבד אדניו – כבודו של נבוזראדן לנבוכדנצר, שחקק במרכבתו דמות דיוקנו של נ"נ, או לדעה אחרת – שהיתה בו אימה יתרה לרבו, ודומה כמי שעומד לפניו.
- ג. נבוכדנצר עצמו לא עלה לירושלמה.
- עמון ומואב – 'שבבי בישי דירושלם', הם אלו שיעצוהו וסייעוהו לכבוש אותה.
- ד. נעמן – גר תושב היה. נבוזראדן – שב בתשובה ונעשה גר צדק.
- ה. מבני בניו של סיסרא למדו תורה בירושלים [ורבי עקיבא מהם]. מבני בניו של סנחריב לימדו תורה ברבים [– שמעיה ואבטליון]. מבני בניו של המן למדו תורה בבני ברק [– רבי שמואל בר שילת]. וכן אמרו (בגטין נ). על רבי מאיר, שיצא מנירון קיסר.

דפים צז – צח

- ר.ד. א. אלו סימנים הוזכרו בסוגיא על דורו של משיח?
- ב. האם ביאת המשיח תלויה בתשובת ישראל?